

Joanna Maj
Uniwersytet Wrocławski

Lokalne historie literatury (polskie i niemieckie ujęcie teoretyczne)

Wobec braku zgody na uprawomocnienie „takich intelektualnych konstrukcji, które obejmowałyby rozległy horyzont dziejów literatury” (Walas, 2005: 134), podejrzliwości w stosunku do obiektywizującej perspektywy oraz totalizujących form w historii literatury poszukuje się odmiennych niż dotychczas projektów. Jedną z propozycji jest historia literatury właściwa dla regionalnych wspólnot.

Regionalistyczne spojrzenie na historiografię literacką nie jest pomysłem nowym, ma swoje – zależne od miejsca, którego dotyczą badania – lokalnie nacechowane tradycje. W artykule zamierzam przyjrzeć się polskim i niemieckim teoriom uprawiania regionalnej historii literatury oraz ich uwarunkowaniom historycznym.

I. Historia: lokalne historie literatury przed nowym regionalizmem

Polska i niemiecka historia literatury wyrastają z odmiennych tradycji filologicznych oraz z różnych polityk kulturalnych, co wpływa na charakter ich współczesnych nowo regionalistycznych praktyk.

Polska literatura, mimo że „przez kilka stuleci tworzona i odbierana przez jedno z najbardziej zróżnicowanych językowo, etnicznie i religijnie społeczeństw w Europie [...] zna[jduje] odzwierciedlenie w wyjątkowo homogenicznej historii

literatury narodowej, przedstawianej jako, z maleńkimi wyjątkami, historia literatury pisanej po polsku (i ewentualnie po łacinie)” (Ziemia, 2005: 424). Jak stwierdza Kwiryna Ziemia, nie bez znaczenia dla tego modelu pozostaje to, że kształtował się on w okresie, gdy umacniała się świadomość narodowa w kulturze i literaturze europejskiej, gdy język traktowany był jako jeden z zasadniczych i oczywistych wyznaczników narodowości oraz że polonistyka XIX wieku (ale także późniejsza) „starła się zatrzymać dla polskości również tych odbiorców, którzy mogliby umknąć ku innej samoidentyfikacji” (Ziemia, 2005: 423). Koncepcje regionalizmu funkcjonujące w kulturze polskiej w ciągu XIX i XX wieku nie znalazły swojego odzwierciedlenia w postaci lokalnych historii literatury.

Romantyczne czy młodopolskie teorie ludowości, dowartościowując to, co lokalne, wytwarzały w gruncie rzeczy dyskurs, który zdaje się względem lokalności opresyjny, wydobywa z niej bowiem jedynie to, co służyć może umacnianiu narodowego, polskiego ducha. Podobną funkcję pełnił regionalizm wyrosły w latach międzywojennych – „był ideologią mającą służyć kulturowej emancypacji regionów zaniedbanych, służyć miał nie wzrastaniu separatyzmów, lecz przeciwnie, integracji tych regionów w obrębie państwa” (Kolbuszewski, za: Rybicka, 2014: 328). W polskiej syntezie historycznoliterackiej lat dwudziestych i trzydziestych znaleźć można rozdziały traktujące o literaturze regionalnej, która selekcyjowana jest na zasadzie geograficznej przynależności autora do danego regionu wedle założenia, że miejsce oddziałuje deterministycznie na jednostkę i literaturę. Związek człowieka z terytorium był jednak tylko jedną z ówczesnych metodologicznych propozycji¹, projektem względem historii literatury, i w ówczesnych syntezach historycznoliterackich pozostawił niewielki ślad. Choć niektórzy badacze widzieli w tym kierunku przyszłość dyscypliny, w *Obrazie współczesnej literatury polskiej 1884–1934* z 1936 roku Kazimierz Czachowski stwierdzał, że „Historia literatury polskiej oczekuje na badacza, który [...] podjął[by] się zadania, jakie w literaturze niemieckiej tak wspaniale opracował Josef Nadler” (Czachowski, 1936: 649).

Dokonania tego ostatniego pozostają we współczesnym literaturoznawstwie niemieckim negatywnym punktem odniesienia. Za sprawą Nadlera oraz

¹ Teoretyczne założenia zbiera, ale i poddaje krytycznej analizie artykuł Stefanii Skwarczyńskiej *Regionalizm a główne kierunki literatury* (Skwarczyńska, 1937).

jego nauczyciela Augusta Sauera, który uchodzi za pierwszego niemieckiego teoretyka regionalnej historii literatury, regionalne badania literackie budzą na tyle negatywne skojarzenia, że do zatytułowania jednego z tomów (z 2001 roku) poświęconych współczesnemu niemieckiemu regionalizmowi wykorzystano m.in. tę czarną legendę i opatrzone go znakiem zapytania oraz wykrzyknikiem – *Regionalliteraturforschung heute?! (Wagner-Egelhaaf, hg.)*.

Nadler stworzył pierwszą historię literatury ogólnoniemieckiej plemion i prowincji (*eine Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*); porządkując teksty, opierał się na pochodzeniu etnicznym (plemiennym), jego badania oparte były na kulturowo-etnograficznym fundamencie. Wcześniejsze literaturoznawstwo niemieckie również uwzględniało terytorialny podział literatury, w którym lokalne ograniczenia i zróżnicowanie regionów było motywowane przede wszystkim politycznie. Dla przykładu dziewiętnastowieczne antologie literackie, historie literatury oraz czytanki idealizowały każdy niemieckojęzyczny region czy miasto jako *Heimat* (Schumann 65). Jednak Nadler i Sauer, wychodząc z założenia, że badanie „literatury od dołu” stoi w sprzeczności z nauką i jest przeciwne interesowi państwa, jako pierwsi odpowiedzieli na postulat literatury ogólnoniemieckiej. Mimo że według Nadlera z historii literatury nie można wymazać niejednorodnych historii lokalnych, to u niego właśnie z wielu rdzennych niemieckich grup etnicznych powstają w historycznym procesie Niemcy (*das Deutsche*) (Michler, 2007: 23). Prócz esencjalistycznych założeń negatywny kontekst historii literatury Nadlera rodzi jego wynikająca z biologii plemiennej (*Stämmbiologie*) koncepcja *Blut und Boden*, która sprawiła, że od lat trzydziestych literaturoznawstwo niemieckie wspierało kulturową politykę narodowego socjalizmu.

Od lat sześćdziesiątych niemiecka nauka o literaturze dystansuje się wobec koncepcji Nadlera, a do pytań stawianych przez badania regionalne powraca po roku 1970, rozważając ponownie, z ilu literatur składa się literatura niemiecka i jakie literackie/geograficzne regiony ją tworzą. Model biologiczno-substancjalistyczny zostaje zastąpiony funkcjonalno-komunikatywnym; regionalna literatura uznawana jest za samookreślający się metodologiczny konstrukt, a regionalna świadomość za wyprodukowany literacko, regionalny stereotyp tożsamościowy, który nie stanowi punktu wyjścia do badań, ale jest przedmiotem samej analizy. Twórca przynależy do danej regionalnej historii literatury, opierając się na

kryterium udziału w komunikacyjnym procesie, co z powodzeniem unieważnia pytanie o indywidualną przynależność kulturową autora.

Regionalna historia literatury od lat siedemdziesiątych w Niemczech budowała przynależność do kultury regionu, umacniała pojedyncze regiony względem całości, pełniła również funkcję kompensacyjną względem grup, które po II wojnie światowej zostały przesiedlone. Wzajemne oddziaływanie przestrzeni i kultury wyraża się w krajobrazie miejsca, regionu, który stanowi nośnik kulturowej/historycznej pamięci (katalog realiów topograficznych, kulturowych i obyczajowych). Krajobraz (*Landschaft*) stał się też podstawą wielu antologii oraz historii literatur lokalnych nurtu literatury wspomnieniowej. Istotny dla nich element krajobrazu zawsze był dość charakterystyczny dla literatury niemieckiej i literackich badań regionalistycznych. Początki pojęcia sięgają zrodzonej na przełomie XIX i XX wieku *Heimatliteratur*, w ciągu lat jego ujęcie i konteksty zmieniały się w zależności od metodologicznego podejścia: od romantycznego rozumienia krajobrazu jako miejsca przenikania się natury i historii, poprzez koncepcję Nadlera, literaturę wspomnieniową RFN², do współczesnego krajobrazu kulturowego lub ponowoczesnej, biotycznej wspólnoty regionalnej.

W Polsce po wojnie³ regionalizm stał się elementem polityki państwowej – tendencyjne lokalne narracje pionierskie służyły centralnie sterowanej kulturze. Jednak w historii literatury brak było miejsca na regionalizm, wszak „oficjalna polityka kulturalna odnosiła się do [...] regionalizmu nieufnie i w miarę postępu centralizacji – likwidowała go. [...] doktryna realizmu socjalistycznego, centralizm – osłabiły tętno regionalizmu” (Kuźma, 1999: 929).

Grunt historyczny, na którym wyrasta więc nowa regionalna historia literatury, różni się w Polsce i w Niemczech. Badanie polskiej i niemieckiej lokalnej twórczości literackiej konotuje ich historie państwowości oraz polityki kulturalnych⁴, a także otwiera odmienne konteksty. Nad niemiecką lokalną

² NRD prowadziło w tym czasie inną politykę kulturalną, przeciwną partykularyzmowi (w tym regionalizmowi), która służyła zbudowaniu wyobrażenia o socjalistycznej *Heimat*.

³ Pomijam w moim studium zjawisko literatury małych ojczyzn lat czterdziestych, gdyż nie skutkowało ono żadną historią literatury małych ojczyzn; bywa ono także postrzegane już przez pryzmat nowego regionalizmu.

⁴ W Polsce, jak wspominałam, literatura, której odbiorcy przez wieki należeli do różnicowanego etnicznie społeczeństwa, traktowana była przede wszystkim w sposób jednorodny, a homogeniczna historia literatury służyć miała również umacnianiu poczucia narodowości,

historią literatury ciąży widmo Nadlera oraz narodowego socjalizmu – przez co literatura regionalna uchodzi w najlepszym razie, jak pisze Martina Wagner-Egelkaaf, za nieinteresującą, o niskiej wartości estetycznej (Wagner-Egelkaaf, 2001: 7–8). W polskiej świadomości lokalna historia literatury rodzi raczej skojarzenia z gromadzeniem tekstów ludowych lub małoobjęznych utworów z lat dziewięćdziesiątych.

II. Teoretyczny model: historia literatury regionalnej – historia literatury narodowej

Zarysowawszy polski i niemiecki kontekst polityczno-historyczny, w którym zrodził się nowy regionalizm, chciałabym przyjrzeć się modelowi historii literatury, jaki on proponuje. Zapytam, jak można konstruować historię literatury „ogłdaną od dołu”, pisaną z perspektywy regionu, nie centrum. Rozważę także, czy nowa regionalna historia literatury czerpie ze wzorca narodowościowego, w jaki sposób powieli ów model, a w jaki wchodzi z nim w dyskusję.

Koncepcja narodowej historii literatury opierała się na trzech jednościach:

[...] jednego ludu, jednego terytorium, jednego języka. Miała charakter dośrodkowy, skoncentrowany na kultywowaniu wartości centralnych czy rdzennych, ekskluzywny, bo odgradzony (nierzadko ksenofobicznie odwrócony) od obcych, a teleologicznie zwrócony na poszukiwanie esencjalistycznych wartości, legitymizujących nieprzerwaną ciągłość rozwoju kultury, narodowego ducha czy tożsamości etnicznej wspólnoty (Nycz, 2012: 159).

Model ów tradycyjnie kojarzony jest z gatunkiem syntezy historycznoliterackiej, która poprzez swój narracyjny charakter wyklucza wybrane elementy przeszłości, by stworzyć odpowiednio skonstruowaną fabułę (Perkins, 2012). Fabułę, która miała służyć przede wszystkim wspieraniu jedności narodu, umacnianiu tę wyobrażoną wspólnotę. Narodowy paradygmat opowiadania literackich dziejów i jego główne cechy, które zostały przeze mnie jedynie enumerowane, są oczywiście pewnym teoretycznym uogólnieniem i nigdy nie były zrealizowane

na przykład w okresie, gdy nie istniało państwo polskie, uczestniczyła w kształtowaniu wspólnoty wyobrażonej.

w modelowej formie (Markiewicz, 2011), wyabstrahowanej z wybranych publikacji i programów historii literatury dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych.

Jednak z próby dekonstrukcji wymienionych trzech jedności, z próby wejścia w dialog z tak ukonstytuowaną wizją historii literatury wydają się rodzić nowe historie literatury, w tym regionalna. Porządkują one odmiennie literacką przeszłość, szukają nowych form wyrazu, innych niż synteza gatunków opowieści, a także stawiają sobie odmiennie od narodotwórczych ideologiczne cele. Owe przeobrażenia są skutkiem szerszych zmian w literaturoznawstwie i humanistyce, będących przede wszystkim wynikiem tego, co określa się mianem „zwrotu kulturowego” (Bachmann-Medick, 2012; Markiewicz, 2011; Nycz, 2010; Nycz, Walas, 2012).

Gdyby podstawą historii literatury chcieć uczynić tylko jedną z trzech jedności właściwych dla narodowego modelu, należałoby rozważyć następujące przypadki. Pierwszy przypadek to historia literatury danego terytorium, która miałaby możliwość uwzględniać wielość języków oraz wielość społeczności żyjących na danych obszarze (do pomyslenia byłaby np. historia literatury II Rzeczypospolitej lub jej wybranych obszarów, np. Kresów, Mazur). Drugi przypadek stanowiłaby historia literatury określonej społeczności/grupy etnicznej, śledząca miejsca oraz języki, w których powstawały teksty (np. literatura określonej diaspory żydowskiej). W trzecim przypadku podstawowe kryterium historii literatury stanowiłby jedynie język, co pozwalałoby przyglądać się, jakie społeczności posługiwały się nim w twórczości oraz gdzie dany język wykorzystywany był do literackiej komunikacji (wielość terytoriów).

To oczywiście jedynie teoretyczne przymiarki i poszczególne modele potrzebowałyby pewnych dookreśleń. Zajmę się pierwszym z wymienionych, w którym podstawą porządkowania tekstów pozostaje miejsce/region, a który po uszczegółowieniu stanowić będzie regionalną historię literatury. Elementy dołączające do tego podstawowego kryterium i decydujące o tym, że to nowa regionalna historia literatury, wynikają z kondycji samej dyscypliny, która przechodzi przebudowę, pozostaje pod wpływem wielu zwrotów (w tym pod wpływem zwrotu spacyjnego). Zaznaczyć należy, że mimo iż w modelu historii literatury regionalnej podstawą wspólnego oglądu danych zjawisk kulturowych staje się wybrane terytorium, to pozostałe czynniki uwzględnione zostają właśnie w ich różnorodności. Porządkowanie dziejów literatury według danego obszaru

pozwała akcentować złożoność i heterogeniczność literackich i okołoliterackich fenomenów. Taka konstrukcja ze względu na charakter podkreśla dialog kultur, języków i społeczności określonego miejsca, służy do uzyskania obrazu ich współwystępowania, zróżnicowania, wzajemnego przenikania się.

Socjologiczna mapa zamiast syntezy

W badaniach literackich

[...] obserwować można przesunięcie od modelu klasycznego, linearnego, w którym dominantę stanowił proces historycznoliteracki, w stronę modelu synchronicznego, przestrzennego. Nie tyle zatem historii, ile „mapy” lub innego układu przestrzennego, w którym akcentuje się relacje synchroniczne oraz dyfuzję, sieci powiązań i rozprzestrzenienia (Rybicka, 2014: 106).

Koncentrując się na twórczości lokalnej, nowa regionalna historia literatury nie dąży za wszelką cenę do zbudowania jej syntezy⁵, swoje zadania wypełnia, rezygnując z (utopii) pełnej linearności. Dobór przestrzeni, której dotyczy, nie jest z góry określony – granice wybieranych obszarów mogą, ale nie muszą pokrywać się z politycznymi, widniejącymi na oficjalnych mapach. Terytorium wyobrażone nowej regionalnej historii literatury kształtowane jest przez historię miejsca, jego krajobraz, pamięć oraz przez żyjące na nim społeczności, z którymi obszar ten wchodzi w sprzężenie zwrotne (co może skutkować błędnym kołem we wnioskowaniu).

Przynależność autora/autorki do danej historii określana jest przez jego/jej uczestnictwo w kulturowej przestrzeni regionu. Nowo regionalistyczna historia deklaratorywnie odrzuca kryterium tematyczne, pisarz/pisarka nie musi też przebywać na danym terytorium, czy bezpośrednio go wzmiankować, by zostać przypisanym do określonego obszaru badań – lokalne wspólnoty noszą bowiem znamiona ponowoczesne, w tym nomadyczne. Owo ujęcie regionalnej społeczności w historii literatury mierzy się z prostymi geograficznymi klasyfikacjami,

⁵ Synteza: „potocznie pojmowana «historia literatury» bywa zazwyczaj mieszaniną biografii, bibliografii, historii form literackich, wartościowania estetycznego, historii form literackich, wartościowania estetycznego, historii politycznej i społecznej oraz historii idei” (Walas, 1986: 375–376).

nie rozwiązuje jednak problemu wartościowania twórczości. Literatura, stanowiąc tylko jeden z elementów kultury, element wcale nie bardziej nacechowany niż inne kulturowe praktyki, badana jest jako forma oddziaływania społecznego, a jej wartość artystyczna nie zawsze stanowi podstawową formę kwalifikacji. Stąd obawa, czy twórców ocierających się o grafomanię, powiązanych kulturowo z danym obszarem nie stawia się w jednym szeregu z literatami. To w pewnym sensie dalekie konsekwencje regionalistycznego podejścia do literatury, która nie ma charakteru uniwersalnego, ale jest lokalnie modyfikowana.

Literatura i region są w tym ujęciu wytworami kulturowymi. Pojęcia, którymi posługuje się nowa regionalna historia literatury, zaczerpnięte są m.in. z antropologicznego oraz socjologicznego obszaru. Skoro literatura jest wynikiem kulturowych praktyk regionu, rodzajem lokalnego produktu, to analizie poddawane są nie tylko same teksty, ale ich recepcja, biografia twórców, relacja z innymi elementami regionalnej kultury. Takie metodologiczne podejście sytuuje regionalną historię literatury w obszarze szerszego zjawiska, określanego jako „kulturowa historia literatury” (Walas, 2006).

Lokalna historia literatury nie jest bowiem, jak wspominałam, próbą uprawiania historii tematycznej, jest poszukiwaniem nowej perspektywy, z której można badać przeszłość tekstów (Dainotto, za: Rybicka, 2014: 39). Przed regionalną historiografią literatury stoją też zadania pozaliterackie – aktualne zwłaszcza wobec kryzysu państwa narodowego oraz wobec globalistycznych i uniwersalistycznych aspektów ponowoczesnej kultury. Wśród nich wymienia się tradycyjny wzrost identyfikacji kulturowej z regionem, wpływ na proces kształtowania się regionalnej wspólnoty wyobrażonej – tę konstruuje między innymi literatura, ale również narracja o niej, która uświadamia powiązanie lub wytwarza w uczestniku regionalnej komunikacji poczucie wrośnięcia w lokalność.

Wspominane cele regionalnej historii literatury, a także jej sposób konstrukcji – przede wszystkim wybierane gatunki (esej, encyklopedia) – wiążą się z jej zakładanym odbiorcą/odbiorczynią. Adresat tych lokalnych opowieści nie ogranicza się do profesjonalnego, akademickiego czytelnika (jak było to np. w przypadku narodowej syntezy). Lokalna historia literatury skierowana może być do każdego, kto chce poznać dany region, do umiejscowionych lokalnie czytelników zainteresowanych dyskursami wspólnoty, do której przynależą,

ale przede wszystkim do regionalnych pracowników kultury, popularyzatorów literatury, bibliotekarzy.

Nowo regionalistyczny a narodowy model historii literatury

Wydaje się, że regionalna historia literatury może uniknąć niektórych bolączek, z jakimi potykała się ta narodowa. Cechuje ją mniejsza liczba uogólnień potrzebnych, gdy mówi się o większych zbiorowościach. Ma także szansę poradzić sobie na przykład z ekskluzywnością tamtejszej historiografii literackiej. Istotne zdaje się również ukierunkowanie na dialog oraz potrzeba ukazania relacji pomiędzy miejscami/wspólnotami wchodzącymi w relacje z określonym regionem. Nowa regionalna historia literatury stara się wydobyć z kultury te jej przejawy, które wskazują na jej zróżnicowanie, podejmuje dialog z tradycyjną syntezą, narodową historią literatury. Uwzględniać ma także powiązanie kulturowych praktyk (w tym literatury, sposobu jej wytwarzania, jej lokalnego nacechowania) z krajobrazem, w jakim one zachodzą. Region rozumiany jako miejsce kulturowe, jako lokalne otoczenie przyrodnicze wytwórcy/odbiorcy literackich praktyk – to konieczny materialny element w ponowoczesnie rozumianej lokalności. Akcentowanie materialności ukazuje, że umiejscowienie człowieka jest niezbywalne, że jego tożsamość jest materialnie osadzona/zapśredniczona w świecie (tak należy rozumieć np. dolnośląskość, górnośląskość czy życie w kulturowej przestrzeni Saksonii).

Jednak tak długo, jak trwać będzie podział na literatury narodowe (a wydaje się, że instytucja ta mimo krytyki będzie trwała, podobnie jak np. państwo narodowe), to na literaturoznawczej mapie trzeba wciąż liczyć się z możliwymi relacjami centrum – region (pogranicze) i trudno będzie zastąpić je wieloma małymi terytorialnymi punktami, to znaczy wieloma małymi historiami literatury, które będą wchodzić ze sobą w interakcje⁶. Podejście to sprawia, że na obecnym etapie do zadań nowej regionalnej historii literatury należy przede wszystkim uzupełnianie historiografii literatury o elementy zapomniane oraz reinterpretacja narodowej historii literatury jako piśmiennictwa wielogłosowego.

⁶ Wielość historii literatury wynika obecnie z różnych metodologii, ale w ramach jednej wydaje się to wciąż trudne do osiągnięcia.

Przemyślane musi zostać również uwikłanie lokalnej historii literatury w problematykę współczesnego kanonu literackiego, postrzeganego dziś z perspektywy światowej/ kontynentalnej/ narodowej lub przez pryzmat zróżnicowania regionalnego (Wagner-Egelkaaf, 2001: 8–9), oraz kwestia regionu, który stanowić może model do analizy ogólnokulturowych relacji (mikroskala) lub przypadków nacechowanych lokalnie zjawisk kultury.

III. Teoria w praktyce: polski i niemiecki nowy regionalizm w historii literatury

Teoretycznych prac o nowym regionalizmie literackim i w Polsce, i w Niemczech nie brakuje, ale wielości nowych regionalnych historii literatury na wydawniczym rynku trudno uświadczyc. Więcej jest prób reinterpretujących pojedyncze zjawiska literackie.

Synteza przynależała genologicznie do narodowej historii literatury, a także do lokalnych historii literatury przed ponowoczesnym zwątpieniem w tę historyczną formę – do nowej historii (też tej regionalnej) nie jest przypisany (jeszcze) żaden gatunek/gatunki, szuka ona swojego wyrazu. Zarówno w Polsce, jak i w Niemczech dużą popularnością cieszą się szkice historycznoliterackie omawiające literaturę wybranych miejsc w duchu nowego regionalizmu. Tu należałoby rozróżnić teksty literaturoznawcze o charakterze akademickim⁷ oraz te, które cechuje żywioł eseistyczności, gdzie literatura bywa często jednym z elementów bardziej rozległej narracji o regionie/kulturze regionu⁸ – jak na

⁷ Przykłady: Browarny, Wojciech. „Literacki pejzaż Śląska. Wrocław i Dolny Śląsk w polskiej prozie współczesnej (1946–2005)”. *Fikcja i wspólnota. Szkice o tożsamości w literaturze współczesnej*. Wojciech Browarny. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2008; studia zawarte z zbiorze: Mikołajczak, Małgorzata, red. *Miejsce i tożsamość. Literatura Lubuska w perspektywie poetyki przestrzeni i antropologii*. Przy współprac. K. Gieby, M. Sobczak. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2013; Loew, Peter Oliver. *Gdańsk literacki (1793–1997)*. Gdańsk: Mestwin, 2005 (tłum.: *Das literarische Danzig – 1793 bis 1945: Bausteine für eine lokale Kulturgeschichte*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2008).

⁸ Przykłady: Zawada, Andrzej. *Pochwała prowincji*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, 2009; Schieb, Roswitha. *Literarischer Reiseführer Breslau. Sieben Stadtpaziergänge*. Postdam: Deutsches Kulturforum Östliches Europa, 2004; Fastnacht-Stupnicka, Anna. *Od św. Jadwigi do Marka Hłaski. Niezwykłe losy wybitnych ludzi na Dolnym Śląsku*. Wrocław: Oficyna

przykład w *Pochwale prowincji* Andrzeja Zawady, gdzie przeplatają się ze sobą fragmenty publicystyczne ze szkicami poświęconymi literaturze regionu, lub jak u Kazimierza Brakonieckiego w *Prowincji człowieka*, gdzie kreślenie obrazu Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej służy także zarysowaniu projektu filozoficznego – nowoczesnego regionalizmu opartego między innymi na odkrywaniu w tym, co lokalne, uniwersalnego⁹.

W Niemczech regionalne historie literatury nie stanowią *novum*, te sprzed okresu nowego regionalizmu wykorzystywały syntezujące ujęcia do swoich celów¹⁰. Współcześnie badania nad historią literatury regionalnej skutkują najczęściej formą antologii, leksykonu lub encyklopedii o historycznym nacechowaniu (np. leksykon *Das Kölner Autoren-Lexikon 1750–2000*. Hg. von Everhard Kleinertz), nie zawsze jednak nowo regionalistycznych¹¹, często korzystających po prostu z przestrzennego klucza w sposobie porządkowania: spis autorów lub miast. W Polsce za przykład historii literatury, która deklaratywnie

Wydawnicza Atut, 2007; Kunce, Aleksandra, Zbigniew Kadłubek. *Mysleć Śląsk. Wybór esejów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007; Zamorska-Przyłuska, Ewa. *Przewodnik literacki po Krakowie i województwie małopolskim*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010; Loew, Peter Oliver. *Literarischer Reiseführer Danzig Acht Stadtpaziergänge*. Postdam: Deutsches Kulturforum Östliches Europa, 2009.

⁹ Brakoniecki, Kazimierz. *Prowincja człowieka. Obraz Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej*. Olsztyn: Borussia, 2003. Przykłady innych publikacji, które rozważać można jako formy historii literatury Warmii i Mazur: Chojnowski, Zbigniew. *Zmartwychwstały kraj mowy. Literatura Warmii i Mazur lat dziewięćdziesiątych*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2002; Chłosta-Zielonka, Joanna. *Życie literackie Warmii i Mazur w latach 1945–1989*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2010; a także popularyzujący, deklaratywnie nieakademicki przewodnik: Rojek, Józef Jacek. *Literaci & literatura Warmii i Mazur. Przewodnik eseistyczny*. Olsztyn: Fundacja Środowisk Twórczych, 2008.

¹⁰ Na przykład: Lubos, Arnold. *Geschichte der Literatur Schlesiens*. Bd. 1–3, München: Bergstadtverlag, 1960–1974.

¹¹ Przykłady (klasycznych) leksykonów i antologii: Kleinertz, Everhard, Hrsg. *Das Kölner Autoren-Lexikon 1750–2000*. Bd. 1. Kölner Autorenlexikon – Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. 88. Heft. Köln: Emons, 2002; Schmitz, Walter, Hrsg. *Dichter über Dresden*. Dresden: [w.e.b.], 2007; Gödden, Walter, Thomas Strauch, Hrsg. *Ich schreibe, weil... 36 westfälische Autorinnen und Autorin im Interview*. Bielefeld: Aisthesis, 2011 (antologia, której uzupełnienie stanowią wywiady wideo z westfalskimi autorami).

nawiązuje¹² do geopoetologicznej metody, może posłużyć antologia *Rozkład jazdy. Dwadzieścia lat literatury Dolnego Śląska po 1989 roku*¹³, omawiająca literaturę oraz życie literackie regionu po roku 1989. Należałoby też zwrócić uwagę na projekt badawczy Literaturkommission für Westfalen (działającej od 1998 roku) wraz z Bibliothek Westfalica. Prace naukowe komisji skutkują serią wydawniczą poświęconą literaturze regionu (studia poświęcone pojedynczym grupom, ale także szerszym literacko-społecznym zjawiskom)¹⁴, a część wyników prac publikowana jest w Internecie, również w postaci katalogu¹⁵. Jednym z polskich projektów, który zbiera wiedzę o literaturze danego regionu, jest seria naukowa „Historia Literatury Pogranicza” (pod patronatem Pracowni Badań nad Literaturą Regionalną Uniwersytetu Zielonogórskiego). Obejmuje ona przede wszystkim problematykę literatury Ziem Zachodnich oraz literackiego pogranicza. Rozważania te skutkowały dotąd monografiami oraz tomami zbiorowymi, nie ukazała się jednak żadna próba syntetyzująca lub zbierająca literackie dzieje¹⁶. Podobnie syntetyzujących publikacji brak w przypadku studiów nad literaturą Górnego Śląska, której kanon w ostatnich latach jest żywym tematem¹⁷.

Nowy regionalizm metodologicznie deklarowany jest przede wszystkim w artykułach naukowych (często teoretycznych lub poświęconych pojedynczemu

¹² *Rozkład jazdy. Dwadzieścia lat literatury Dolnego Śląska po 1989 roku* deklaratywnie nawiązuje do nowego regionalizmu, jednak w formie antologii trudno doszukać się nowych sposobów porządkowania treści.

¹³ Przykłady: Bierut, Jacek, Wojciech Browarny, Grzegorz Czekajski, red. *Rozkład jazdy. Dwadzieścia lat literatury Dolnego Śląska po 1989 roku*. Wrocław: Fundacja na rzecz Kultury i Edukacji im. Tymoteusza Karpowicza, 2012; Kadłubek, Zbigniew, red. *99 książek, czyli mały kanon górnośląski*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2011.

¹⁴ Przygotowywane przez Literaturkommission für Westfalen seria wydawnicza (monografie oraz tematyczne zbiory) „Schriftenreihe der Literaturkommission”, a także periodyk *Literatur in Westfalen*.

¹⁵ Zob.: <http://www.literaturportal-westfalen.de/main.php>; <http://www.lwl.org/literaturkommission/alex/index.php> [dostęp: 12 X 2014].

¹⁶ W serii ukazały się m.in.: Mikołajczak, Małgorzata. *Zbliżenia. Studia i szkice poświęcone literaturze lubuskiej*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2011; Iwasiów, Sławomir. *Reprezentacje Europy w prozie polskiej XXI wieku*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2013.

¹⁷ Jedną z propozycji jest m.in. wspomniana już w przypisach publikacja *99 książek, czyli mały kanon górnośląski*; szereg dyskusji poświęconych górnośląskiemu kanonowi dostępny jest m.in. na łamach kwartalnika *Fabryka Silesia*.

zjawisku). W Niemczech regionalistyczny renesans sprawił, że na niemieckojęzyczne pisarstwo próbuje spoglądać się przez pryzmat lokalności, także badając literaturę dawną, na przykład okresu średniowiecza – specjalny numer *Zeitschrift für deutsche Philologie*¹⁸. Wydaje się, że w Polsce literacka przeszłość oglądana przez pryzmat regionów mogłoby przynieść znakomite efekty w połączeniu z projektem komparatystyki wewnętrznej (terytoria wyobrażone, Ziemie Zachodnie, Kresy). Przemyslenia wymagałyby także nurt literatury małych ojczyzn oraz związana z nim działalność kulturalna – w tych przypadkach publikacje utrzymane w takiej stylistyce uznać można za nowo regionalistyczne.

Teoria nowego regionalizmu dotycząca historii literatury wydaje się dość podobna na polskim i niemieckim gruncie, rozwijała się z socjologiczno-kulturowego spojrzenia na literaturę. Różnią je raczej zasłóści historyczne, które nie pozostają bez znaczenia dla odbioru koncepcji. Wcześniejsze teorie regionalne również wyrastały na obu obszarach kulturowych z podobnych idei i założeń (romantyzm, esencjalizm etniczny, komunikacyjno-socjologiczne ujęcie, ideologie socjalistyczne); o przyswojeniu teorii w literaturoznawstwie decydowały przede wszystkim polityka kulturalna oraz kondycja państwowości. Pokazuje to, że literaturoznawstwo/historia literatury nie jest dyscypliną obracającą się w próżni, ale uwikłane jest w inne dyskursy – naukowe, społeczne i polityczne.

Bibliografia

- Bachmann-Medick, Doris. *Cultural turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*. Przeł. K. Krzemieniowa. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2012.
- Czachowski, Kazimierz. *Obraz współczesnej literatury polskiej 1884–1934*. T. 3. *Ekspresjonizm i neorealizm*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1936.
- Kuźma, Erazm. „Regionalizm” [hasło]. *Słownik literatury polskiej XX wieku*. Red. A. Brodzka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999.
- Markiewicz, Henryk. „Niemożliwa, ale niezbędna”. *Teksty Drugie* 1–2 (2011).

¹⁸ *Zeitschrift für deutsche Philologie* 122 (2003). Sonderheft: *Regionale Literaturgeschichtsschreibung. Aufgaben, Analysen und Perspektiven*.

- Markowski, Michał Paweł, Ryszard Nycz, red. *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Kraków: Universitas, 2006.
- Michler, Werner. „Zur Geschichte regionaler Literaturgeschichtsschreibung”. *Zur regionalen Literaturgeschichtsschreibung. Fallstudien/ Entwürfe/ Projekte*. Hrsg. A. Brandtner, W. Michler. Linz: Adalbert-Stifter-Institut des Landes Oberösterreich, 2007.
- Nycz, Ryszard. „Możliwa historia literatury”. *Poetyka doświadczenia. Teoria – nowoczesność – literatura*. Warszawa: Instytut Badań Literackich Wydawnictwo, 2012.
- Perkins, David. *Is Literary History Possible?* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2012.
- Schumann, Andreas. „Heimat ist überall gleich. Strukturelle Traditionen regionaler Identität”. *Regionalliteraturforschung heute?!* Hrsg. M. Wagner-Egelhaaf. Bielefeld: Aisthesis, 2001.
- Skwarczyńska, Stefania. „Regionalizm a główne kierunki literatury”. *Prace Polonistyczne* Seria I (1937).
- Rybicka, Elżbieta. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas, 2014.
- Wagner-Egelkaaf, Martina. „Regionalliteraturforschung heute?!” *Regionalliteraturforschung heute?!* Hrsg. M. Wagner-Egelhaaf. Bielefeld: Aisthesis, 2001.
- , Hrsg. *Regionalliteraturforschung heute?!* Bielefeld: Aisthesis, 2001.
- Walas, Teresa. „Historia literatury jako opowieść. Prolegomena”. *Ruch Literacki* 5 (1986).
- . „Historia literatury w przebudowie”. *Polonistyka w przebudowie*. Red. M. Czermińska. Kraków: Universitas, 2005.
- . „Historia literatury w perspektywie kulturowej – dawniej i dziś”. *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Red. M.P. Markowski, R. Nycz. Kraków: Universitas, 2006.
- , Ryszard Nycz, red. *Kulturowa teoria literatury 2: poetyki, problematyki, interpretacje*. Kraków: Universitas, 2012.
- Ziomba, Kwiryna. „Projekt komparatystyki wewnętrznej”. *Polonistyka w przebudowie*. Red. M. Czermińska. Kraków: Universitas, 2005.

Local Literary Histories (Polish and German Theoretical Approaches)

Summary

The author attempts at comparing Polish and German theories of writing regional literary history. As a starting point, she outlines the historical background and changes of a concept of literary regionalism in 19th and 20th century.

In the second part of the article, the author considers a model of local literary history based on new regionalism theory and she takes up a problem of relations between national and regional literary history. She carries an analysis of main elements of that literary history paradigm: the place of the subject in narration, the subject's connection with the region, the sociological and cultural terms used in the narration and the assumed aims of regional literary history.

In the last part of the article Maj the author tries to collect Polish and German contemporary examples of regional literary history. She looks for a dominant of some genre in this enumeration and she recognizes the forms of essay and essayistic encyclopedia as the main ways of constructing the local literary history nowadays.

Keywords: new literary history, regional literary history, local literature, new regionalism, Polish and German literary theory

Słowa kluczowe: nowa historia literatury, regionalna historia literatury, literatura lokalna, nowy regionalizm, polska i niemiecka teoria literatury